

Alls, cebes i refranys

L'hort en la cultura popular

Víctor Pàmies i Riudor

Alls cebes i refranys

Primera edició: febrer 2026

© dels textos: Víctor Pàmies i Riudor
© del pròleg: Màrius Serra
© de les il·lustracions: ICRA Art
© de l'edició: Editorial Efadós
© de la col·lecció ecolibres: Editorial Efadós

EDITORIAL EFADÓS

Carrer d'Edison, 3 - Nau A
Polígon industrial les Torreneres
08754 El Papiol (Baix Llobregat)
Telèfon 93 673 12 12
efados@efados.cat
www.efados.cat

Idea i disseny:
Editorial Efadós

Assessorament lingüístic:
M. Neus Doncel Saumell

Coordinació editorial:
Isabel Grabulosa

Amb el suport:

ISBN 979-13-87658-25-0
DL B B-3061-2026
Imprès a Catalunya

Tota forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només pot ser realitzada amb l'autorització dels seus titulars, salvant l'excepció prevista per la llei. Si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra, dirigiu-vos a CEDRO (Centre Espanyol de Drets Reprogràfics) - www.cedro.org

Index

Pròleg	Pàg. 4	Cirera	Pàg. 54
Introducció	Pàg. 6	Codony	Pàg. 56
		Llimona	Pàg. 57
Hortalisses i verdures	Pàg. 10	Figa	Pàg. 58
All	Pàg. 12	Maduixa	Pàg. 60
Albergínia	Pàg. 14	Magrana	Pàg. 62
Api	Pàg. 15	Meló	Pàg. 64
Bleda	Pàg. 16	Nou	Pàg. 66
Bròquil	Pàg. 18	Pera	Pàg. 68
Cànem	Pàg. 19	Poma	Pàg. 70
Canya	Pàg. 20	Préssec	Pàg. 71
Carabassa	Pàg. 22	Síndria	Pàg. 72
Carxofa	Pàg. 24	Taronja	Pàg. 73
Ceba	Pàg. 26		
Col	Pàg. 28	Herbes remeieres	Pàg. 74
Enciam	Pàg. 30	Alfàbrega	Pàg. 76
Espinac	Pàg. 31	Farigola	Pàg. 77
Fava	Pàg. 32	Fonoll	Pàg. 78
Fesol	Pàg. 34	Hisop	Pàg. 79
Mongeta	Pàg. 35	Julivert	Pàg. 80
Moniato	Pàg. 36	Malva	Pàg. 82
Nap	Pàg. 38	Marduix	Pàg. 83
Pastanaga	Pàg. 40	Menta	Pàg. 84
Patata	Pàg. 41	Orenga	Pàg. 85
Pebre	Pàg. 42	Poliol	Pàg. 86
Pebrot	Pàg. 44	Ruda	Pàg. 87
Pèsol	Pàg. 45	Romaní	Pàg. 88
Rave	Pàg. 46	Salvia	Pàg. 90
Tomàquet	Pàg. 47	Valeriana	Pàg. 91
Fruiters i fruites	Pàg. 48	Calendari anual	Pàg. 92
Albercoc	Pàg. 50		
Avellana	Pàg. 51	Bibliografia	Pàg. 120
Ametlla	Pàg. 52		

! un rave!!!!

Exclamació de disconformitat
o de negativa.

Pròleg

Màrius Serra

PÀMIES, VÍCTOR PÀMIES

[...] **Víctor Pàmies [...]** és notícia perquè dimarts passat, com qui no vol la cosa, va anunciar que acabava d'afegir més de set mil fitxes a la seva recopilació de parèmies que coneixem amb la sigla PCCD (Paremiologia catalana comparada digital). És una eina sensacional i molt senzilla de fer anar. Només cal teclejar pccd.dites.cat i després escriure qualsevol paraula a la finestra de cerca. Víctor Pàmies i Riu-dor, pioner en la difusió de la paremiologia per la xarxa, va començar a fer el buidatge de fonts fraseològiques a finals del segle passat i les va abocar en fitxers dBase IV, migrats posteriorment a Microsoft Access. Amb els anys, ha tingut l'encert de redirigir aquesta tasca ingent a una finestreta única que, des de la setmana passada, té 439.053 fitxes corresponents a 47.227 paremiotipus de 3.486 fonts diferents. Un paremiotipus ve a ser el model bàsic d'una dita (locució, expressió, refrany) encara que després hi hagi variants lleugerament diferents.

Si teclegem la paraula Pasqua, el buscador del PCCD ens ofereix 126 paremiotipus ordenats alfabèticament [...]. El 126è i darrer paremiotipus diu: "Tots els dilluns de l'any s'escauen els mateixos sants: sant Tornem-hi, sant Som-hi i sant Agafa tots els dilluns de l'any, menys els dos de Pasqua". En aquest cas trobem tres recurrències en fonts diferents que presenten tres variants amb canvis lleugers i una nota: "Fa referència al dilluns Sant i al dilluns de Pasqua, que eren festius a Catalunya". Quan vaig reescriure el Tirant lo Blanc en català actual el PCCD de Víctor Pàmies em va ser tan útil que vaig voler consignar-ho al pròleg. No tindria cap sentit imprimir-la, perquè les noves obres de referència són digitals, però és una obra magna. I, com gairebé sempre, la devem a l'empenta d'una sola persona.

Màrius Serra

La Vanguardia, 16/4/2022

Torraperbrot

Es diu d'algú que empipa molt,
que molesta.

Introducció

Diu la saviesa popular que amb l'hort i el porc n'hi ha prou per viure (*A mala anyada, hort i porc*), perquè, quan les coses no van bé, la gent s'alimenta amb el que té. Ens queda lluny el miratge de la felicitat catalana d'abans, de la casa i l'hortet (i del tortell dels diumenges), perquè potser cada cop ens hem anat aferant més a les comoditats i al benestar de la vida moderna. Però a pagès, a banda de la granja, els camps i el bestiar, l'hort particular de cada pagès és com el seu palau, sense menystenir el que aporta d'economia domèstica i de consum responsable i de proximitat. Potser per això diem que *algú baixa o ve de l'hort* quan ignora una notícia coneguda per tothom o no està al corrent del que passa, perquè allí s'hi distreuen més del que caldria. I aquesta particularitat de l'hort ens recorda també aquella dita que fa: *Si vols estar ben servit, fes-te tu mateix el llit*, que, traslladada a l'hort, seria: *A l'hort i al celler no hi vulguis parcer*.

L'hort s'ha endinsat tant en l'imaginari popular que ha donat peu a expressions figurades ben curioses. Com ara, per mirar guerxo, que diem *Mirar a l'hort i a la vinya* o *Tenir un ull a l'hort i un altre a la vinya*. O quan volem dir que algú ha furtat alguna cosa diem que *ho ha collit a l'hort de la tia Robaina*, una tieta inexistent que pren el seu nom de l'arrel de *robar*. És comparable amb un jardí? Doncs no, perquè, com diuen al País Valencià, ja sabeu que *Val més hort que jardí i pollastre que teuladí*.

Amb humor, quan algú ha fet un bon àpat, se li diu: *Ja pots anar a cagar a l'hort!*, perquè sabem que fems i excrements serveixen per adobar l'hort. Ara, és important el sentit amb què es diu, perquè també podria ser que ens estiguessin engegant de males maneres, que se'ns volguessin treure de sobre, com quan *engeguem algú a pasturar, a fer punyetes o a cagar a la via*, entre moltes altres variants.

I quina mida havia de tenir aquest hort? Doncs no gaire gran, perquè era per a consum propi, de l'entorn familiar. Per això diu el refranyer que *L'hort petit i l'era ben gran*, perquè l'era gran ens fa suposar que hi ha bones collites. L'hort havia de permetre la subsistència

i l'autosuficiència. I també quan diem que algú *vol estar a l'hort i a la vinya* ens referim a una persona que ho vol tot.

Ni casa sense hort, ni celler sense most. Una cosa va lligada amb l'altra. Algunes dites apunten la importància de l'hort, sobretot en determinades èpoques de l'any. Per exemple la que diu que *L'hort de tardor manté el bon senyor*, perquè és molt productiu i assegura l'abundància durant la resta de l'any. I *Amb el menjar de l'hort la Quaresma no hi pot*, perquè tot el que hi ha és bo i sobretot era època de menjar verdures (i espinacs, molt especialment).

També és ben clar que *El que sembraràs, colliràs*, en una sentència antiga que ultrapassa l'entorn de l'hort per referir-se al fet que ens hem de fer responsables dels nostres actes i que és en funció del que fem que en rebrem les conseqüències. Perquè ja se sap: *Després de mort, ni vinya ni hort*. Quan morim no ens emportem cap dels béns d'aquest món, ni tan sols el que hem plantat a l'hort.

He volgut dissecar l'ecosistema de l'hort en tres apartats generals i un en el qual aportar la saviesa del cicle anual, aquell que es va repetint any rere any, amb les poques diferències que apunten el lent canvi climàtic, que fa que algunes dites hagin perdut vigència o que ja, actualment, no en tinguin. Els apartats generals són les hortalisses i verdures, les fruites i les herbes remeieres. En farem un tast des de la cultura popular, fent-nos ressò de les curiositats lingüístiques i fraseològiques, principalment. Què en diu, què ens recomana, quines propietats i virtuts té cada planta, i curiositats, moltes curiositats. Cada monografia tindrà una llargària diferent. Així, podem trobar moltes dades sobre l'all o la figa, però ben poques de moniatos o cireres.

I és que el refranyer és un pou de saviesa popular i pràctica. I en el cas de l'hort no és una excepció i podem trobar consells, trucs i avisos per a qualsevol situació.

Per exemple, en el cas de la relació entre l'aigua i l'hort. Tots sabem de la importància de regar l'hort per obtenir els fruits desitjats. Però el refranyer ens indica els millors moments del dia per a fer-ho (*Aigua matinal fa l'hort verdal o No reguis a l'estiu mentre el sol està viu; mes si no la pots triar, a tota hora has de regar*) o que, fins i tot quan plou, no ens podem estar de regar-lo (*El bon hortolà, quan plou, se'n va a regar*).

També trobem indicacions sobre les diferents classes de terres (sovint identificades pel seu color: *Terra roja, terra boja; Terra de bruc, terra de poc suc; Terra de calç, vi de molts graus; Terra de farigola, terra de poc pa; Terra negra fa bon blat*, etc.) i dels cicles i descansos que cal fer-hi perquè no perdin els nutrients i continuïn essent productives.

Hi ha també tot un vocabulari propi de les feines del camp, com ara referir-nos a collir, femar, llaurar, regar, sembrar..., tota una diversitat de tasques que cal fer correctament per garantir bones collites.

I, és clar, no podem deixar tampoc de banda aspectes de gastronomia i alimentació. Cada verdura, fruita o herbeta té les seves propietats, siguin alimentàries o medicinals. Conèixer-les ens pot ajudar a dur una vida saludable, a menjar d'una manera sana i equilibrada i a evitar, en la mesura del possible, la visita del metge.

La climatologia marca i ens permet determinar la localització d'algunes dites, que poden ser certes en unes zones concretes, però no en unes altres. I tampoc podem menystenir els efectes del canvi climàtic. També veurem que algunes dites ho apunten, perquè ja no s'ajusten a la realitat del cicle anual.

A l'hort, li va tan bé el formiguer com el femer. El femer és imprescindible per a l'hort, perquè aporta nutrients a la terra. També en diuen *Portar xocolata a l'hort*. Hi ha autors que interpreten aquest *formiguer* literalment, pel bé que hi fan els cucs i insectes que excaven galeries i estoven i oxigenen la terra. D'altres, però, ens expliquen que el formiguer era el nom que prenien les piles de llenya seca i brossa que, després de cremar-se, es barrejaven amb la terra que l'arada acabava de remoure.

En alguns llocs relacionen un hort en concret amb el fet de morir-se, ja que el cementiri és a prop d'un hort determinat o cal passar-hi quan t'hi enterren. És el cas de l'hort de Simbala, a Carcaixent, o l'hort de Xurret, a Vilafranca, als Ports, o l'hort de les malves, al Maestrat, o l'hort del Mut, a Castelló de la Plana.

Per tant, obrim-nos a explorar els coneixements amagats en el refranyer popular pel que fa a les virtuts de l'hort i segur que trobarem bons motius per plantejar-nos de fer plantació en algun racó de jardí deixat i oblidat o, en la mesura que es pugui, en alguns espais de terrasses urbanes. Perquè no parlem només de salut i d'economia, sinó que l'hort és gairebé una manera d'entendre la vida i el món.

Hortalisses i verdures

De l'hort a la taula. Sense intermediaris que encareixen el producte, que ens el fan arribar de qui sap on, després de mal conservar-lo en cambres frigorífiques que li fan perdre frescor, sabor, propietats. I com més coses perden pel camí, més s'encareix el preu als supermercats i botigues d'aliments. Què pot ser més de quilòmetre zero que allò que collim de l'hort propi de cadascú?

Ens acostarem a aquests productes a través del prisma de la cultura popular i del refranyer. Què ens diu de cada hortalissa i de cada verdura el refranyer? I segur que serà un complement a aquelles informacions més científiques i comprovades dels savis que ho estudien amb rigor i mètode. Són visions divertides, sovint no comprovables, però transmeses de generació en generació, de boca a orella, de pares a fills, per perpetuar un seguit de coneixements i experiències que no sempre es troben en els tractats d'agricultura ni en altres llibres especialitzats. Sobretot són experiències de vida, rimades i ritmades amb la música dels refranys.

No les trobareu pas totes, que no hem volgut ser exhaustius i ens hem cenyit solament al que diuen el refranyer i la cultura popular. Per tant, no hi cerqueu l'escarola, ni el poniol en les herbes remeieres, ni la pinya, en les fruites, perquè el refranyer no ens en diu res, o gairebé res. Per això hem fet monografies de les principals o més tractades per la cultura popular.

Deixar arribar el ruc a les cols

Deixar-se seduir. Equivalent a
Fer Pasqua abans de Rams.

All

Allium sativum

L'all és un bulb arrodonit, del qual és comestible la *cabeça*, en què trobem els diferents *grans*, *gallons*, *grills* o *grums*. Quan l'enforquem, fem un *rest* d'alls. És una planta que s'adapta força bé a qualsevol clima i tipus de sòl, i això fa que el seu període de sembra pugui variar molt, atès que va d'agost a abril.

Com s'ha de sembrar l'all? A poca fondària, d'una manera soma. Cal clavar-lo amb la mà en la terra conrada, deixant l'ull a cara de terra. Per això diuen que *L'all que se sembra vol veure l'amo quan surt de l'hort*.

*Aire, sol, all i llimona
poca feina al metge dona*

Refranys

All cuit, all perdut. All bullit, gust perdut: recomana, en alimentació, les virtuts de l'all cru.

All en dejú, remei segur: és una creença molt antiga encara avui practicada per molta gent.

Amb sopes, alls i vi fort, no et faci por la mort: en lloa les virtuts.

El morter sempre fa pudor d'all. On n'hi ha hagut, sempre en queda: és una bona alternativa a la dita castellana *Quien tuvo, retuvo*.

Ni escudella sense tall, ni amanida sense ceba, ni bona salsa sense all: indica quin és l'ingredient essencial de cada un d'aquests àpats. I en una bona salsa no hi pot mancar l'all.

No cal pas per un gra d'all deixar de fer la salsa: no hi ha res imprescindible en un conjunt. O en una comunitat, quan diem *Per un frare no es perd un convent, ni per un soldat, un regiment*.

Qui no té un all té una ceba: tant pot referir-se al fet que tothom té algun defecte, com referir-se a aquelles persones que sempre es queixen per una cosa o una altra. Juga amb la confusió fonètica entre l'*ai!*, de la queixa, i l'*all*.

Tant put un all com cent cabeces: serveix per ponderar la fortor de l'all. En sentit metafòric, indica que una persona que ha fet una malifeta en pot cometre d'altres. També es pot interpretar com que, quan el mal ja està fet, poc o molt, ja no té remei.

Locucions i frases fetes

Anar amb l'all al cul: es diu de qui va sempre amb pressa.

De pa i all: de poca qualitat. Per exemple, *ser un dinar de pa i all*.

Descobrir la sopa d'all: per a ridiculitzar una troballa sense importància, sobretot quan algú es pensa haver descobert o inventat una cosa que ja és coneguda de tothom. La tradició ens diu que la sopa d'all fou invent del rei Jaume I.

No valdre un all: no valer res. *Campana sense batall no val un all*.

Tenir sempre all o ceba: tenir sempre coses de què queixar-se. Juga amb l'equívoc fonètic de l'exclamació *ai!* i l'*all* que encara es fa en determinades zones ieistes.

Comparacions

L'all, per les seves qualitats i per la seva presència a la cuina, ha donat lloc a moltes comparacions. Així diem:

Calent com un all: tant referit a la sufocació de la calor com a l'excitament sexual.

Cames d'all: es diu de la persona que té les cames molt primes.

Content com un all: eixerit i trempat.

Dents d'all: les massa grosses. També *dents de cavall* o *de fava*.

Dret com un all: amb molt de vigor.

Sa com un gra d'all: bé de salut.

Tendre com un all: es diu de coses molt tendres.

Trempat com un all: ple de salut i bon humor.

Albergínia

Solanum melongena

Albergina, aubergínia, esbergínia, obergínia

És el fruit de l'alberginera i n'hi ha de formes i colors molt diversos. Té molta importància i presència en la cultura gastronòmica mediterrània.

També la cultura popular, en argot vulgar, ha emprat la imatge de l'albergínia per identificar tant el penis com la vulva. I podem trobar algunes expressions grolleres que s'hi refereixen.

*Una senyoreta es passeja pel mercat
amb la cua verda i el vestit morat*

Refranys

A Capmany es fan els naps, a Peralada, carabasses, i a Vilabertran, pebrots, albergínies i tomàquets: poblacions de l'Alt Empordà famoses per les seves hortalisses.

De mala albergínia, mai bona carabassa.

Frases fetes

Contar albergínies: dir coses malintencionades per ridiculitzar i difamar algú.

Menjar-se l'albergínia: copular.

Comparacions

Blau com una albergínia: apallissat, morat pels cops.

Nas d'albergínia: es diu de les persones que tenen el nas molt gros, desproporcionat amb la resta de la cara.

Api

Apium graveolens

Àpit

L'*api* és una planta amb flors, de la família de les apiàcies, de la qual s'aprofita la penca, de gust amarg i fort. En alguns llocs també se'n diu *àpit* i té molts altres noms científics per identificar-lo.

Hi ha una dita, recollida per Joan Amades, sobre l'escudella de capellà (una de les més riques, obtinguda de les almoines i bona fe dels feligresos), amb detall dels ingredients que contenia:

A l'olla de capellà vint-i-una coses hi ha: all, ceba, serfull i menta, api, porro, cansalada, julivert, cols i orella i una bona botifarra, os de moll, rave i patata, pilota i un bon garró; una botifarra blanca, cap de costella i carpó, i un xic de pebre i canyella per a fer bona escudella.

No hi ha bona olla sense api

Refranys

El fill mort i l'api a l'hort: es diu quan no es lamenta gaire la pèrdua d'una persona, pel seu mal comportament o caràcter. En castellà diuen *El muerto al hoyo y el vivo al bollo*.

Frases fetes

Arrambar l'api: es diu quan una parella, per exemple ballant, es refreguen l'un contra l'altre.

Colgar (o ensorrar, o sucari) l'api: fer l'acte sexual, des del punt de vista de l'home.

Com veiem amb aquestes frases fetes, es relaciona l'api amb el membre masculí, en una més de les sinonímies amb llegums i verdures.

Comparacions

Més verd que un api.

